

MIROSLAV NEMEC,
PETER VÍTEK (ZOST.)

ZBOJNÍCTVO NA SLOVENSKU



**Miroslav Nemec,
Peter Víttek (zost.)**

ZBOJNÍCTVO NA SLOVENSKU

Zborník z vedeckej konferencie

Liptovský Mikuláš 4. 11. 2013

Zbojníctvo na Slovensku
Zborník z vedeckej konferencie
Liptovský Mikuláš 4. 11. 2013

Zostavili Miroslav Nemec, Peter Vítek

Vydal
Spolok Slovákov v Poľsku
Towarzystwo Słowaków w Polsce
ul. św. Filipa 7, 31-150 Kraków
tel. 12 634-11-27, 12 632-66-04, 12 633-09-41
fax 12 632-20-80
e-mail: zg@tsp.org.pl www.tsp.org.pl

Prvé vydanie

© Iveta Floreková, Daniel Haas Kianička, Anton Hruboň, Juraj Krištofík,
Viera Kunová, Marián Liščák, Michal Mrekaj, Ivan Mrva, Miroslav
Nemec, Peter Račko, Andrej Szeghy, Ferdinand Uličný, Peter Vítek

Recenzenti

doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD.
PhDr. Tünde Lengyelová, Csc.

Jazyková redaktorka / Viera Blašková
Summary / Martina Janičinová

Obraz na obálke: František Belopotocký:
Zbojnícky prepád (Slovenská národná galéria)

Grafické spracovanie a tlač
Spolok Slovákov v Poľsku
Printed in Poland

© Spolok Slovákov v Poľsku 2014
Všetky práva vyhradené

ISBN: 978-83-7490-893-1

Obsah

Na úvod.	5
---------------	---

ZBOJNÍCTVO A SPOLOČNOSŤ

Zbojníctvo ako trestný sociálny jav	9
<i>Ferdinand Uličný</i>	

Zbojníctvo v zrkadle uhorských zákonov a kráľovských nariadení ...	19
<i>Ivan Mrva</i>	

ZBOJNÍCTVO V REGIÓNOCH

Počiatky a trvanie zbojníctva na Orave do konca 17. storočia	37
<i>Michal Mrekaj</i>	

Zbojníctvo v severnej časti Slanských vrchov v 2. polovici 17. – 1. polovici 18. storočia.	55
<i>Andrej Szeghy</i>	

Zbojníctvo v Kremnici a okolí v ranom novoveku.	63
<i>Daniel Haas Kianička</i>	

Organizácia a fungovanie zbojníckych bánd na území Liptova v 18. storočí.	73
<i>Miroslav Nemec</i>	

Zbojnícke procesy v súdnej praxi Oravskej stolice	84
<i>Iveta Floreková</i>	

Zbojníctvo na Kysuciach v druhej polovici 18. storočia a prvej polovici 19. storočia	97
<i>Marián Liščák</i>	

ZBOJNÍCTVO VO VEDE A KULTÚRE

Zbojníctvo v slovenskej umeleckej literatúre 18. – 19. storočia.	113
<i>Peter Račko</i>	
Jánošík – pramene a literatúra.	138
<i>Peter Víték</i>	
Medzi dobrým úmyslom a zneužitím: Jánošíkovská tradícia na Slovensku v rokoch 1938 – 1989.	147
<i>Anton Hruboň – Juraj Krištofík</i>	
Zbojník Juro Jánošík očami Ing. Ivana Houdeka	160
<i>Viera Kunová</i>	
SUMMARY	170
AUTORI	171

Medzi dobrým úmyslom a zneužitím: Jánošíkovská tradícia na Slovensku v rokoch 1938 – 1989

Anton Hruboň – Juraj Krištofík

Bezpochyby najznámejší reprezentant zbojníctva na Slovensku, Juraj Jánošík, nerezonuje v historickom vedomí väčšiny slovenskej spoločnosti ako reálna historická postava, ale skôr ako historicko-kultúrny symbol. Časovo môžeme počiatky transformácie obrazu Jánošíka do pozície ľudového hrdinu datovať do prelomu 18. a 19. storočia.¹ Tento proces priamo súvisel s nástupom slovenského národného obrodnia, ktorého predstaviteľia vo svojich prácach s obľubou využívali historické motívy. Od publikovania prvej literárnej práce, inšpirovanej postavou Jánošíka, uplynuli už vyše dve storočia. Počas tohto obdobia sa stal námetom mnohých spracovaní literárnej povahy, filmových snímok, činoherných i operných predstavení.

Nielen odborná, ale aj umelecká obec javí o tému neutíchajúci záujem, i keď interpretácie samotného problému charakterizujú často romantizujúce pohľady, ktoré sú podstatným odklonom od reality. Príčiny tohto stavu sú v zásade dva: slovenský, resp. provinciálny lokálpatriotizmus a dôsledky nadčasovej jánošíkovskej mýtovotvorby, prežívajúcej už celé desaťročia. Mýtus, vytvorený okolo osobnosti Juraja Jánošíka, využívali v rôznych variáciách všetky režimy na území Slovenska od vzniku spoločného česko-slovenského štátu.² Po roku 1948 ho vládnuca moc posunula na pie-

¹ ŠKVARNA, Dušan. *Začiatky moderných slovenských symbolov. K vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia*. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 31-32.

² Doposiaľ najpodrobnejšou prácou, ktorá sa zaoberá metamorfózami obrazu Jánošíka je monografia: LEŠKOVÁ, Dana. *Fikcia a história. K transformácii naratívov o Jánošíkovi*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2013, 127 s. Z hľadiska témy

destál najväčších hrdinov a získal status národného symbolu.³ V súvislosti s tým sa natíska otázka, prečo si práve Jánošík a jeho krátke kriminálne pôsobenie dokázali udržať nadčasovosť ako máloktorá postava našich dejín.

Variácie využívania (zneužívania) postavy Jánošíka vo svojom krátkom príspevku demonštrujeme na príklade naratívu dvoch nedemokratických režimov – ľudáckeho a komunistického. Prispôsobovanie si dejín vlastnému gustu nebolo pre ne nič neobvyklé. V prípade historických osobností vybočujúcich z rámca stereotypu to patrilo k tradičnému koloritu forsírovaných koncepcií dejín. Jánošík nebol jediným takýmto námietom dezinterpretácií. Ako ďalší príklad možno z celého radu „modelovateľných“ osobností uviesť Ľudovíta Štúra, ku ktorému sa hlásili tak ľudáci, ako aj komunisti: podľa šéfa propagandy a hlavného veliteľa Hlinkovej gardy Alexandra Macha bol Štúr prvým slovenským národným socialistom, podľa komunistickej rétoriky zasa prvým komunistom. Kreovanie prezentistických úzov napomáhala viaceré historické postavy konzervovať v historickej pamäti spoločnosti, no súčasne formovať ich pokrivený obraz v súlade s aktuálnymi politickými potrebami a ideológiou, čo je z hľadiska triezvej sebareflexie národnej histórie, očistenej od supernacionalistickej alebo triednej optiky, vždy dvojsečná zbraň.

Jánošíkovská tradícia v období druhej svetovej vojny

Logicky by sa dalo očakávať, že po uchopení moci na Slovensku Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou v období turbulentnej jesene 1938, získal Jánošík v kontexte propagandy novoetablovaného ľudáckeho režimu postavenie popredného národného symbolu. Opak bol však pravdou. Ľudáci si uvedomovali dôležitý psychologický aspekt: Jánošík sa v priebehu

príspevku sú najrelevantnejšie publikácie: KOČIŠ, Jozef. *Neznámy Jánošík*. Martin : Osveta, 1986, 143 s.; GAŠPARÍKOVÁ, Viera. *Jánošík – obraz zbojníka v národnej kultúre*. Bratislava : Tatran, 1988, 295 s.; MELICHERČÍK, Andrej. *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*. Bratislava : Nakladateľstvo SAV, 1952, 301 s. Z celého radu odbornej „jánošíkologickej“ literatúry spomeňme aspoň publikačný počín, ktorý približuje problematiku v širšom kontexte: KOZÁKOVÁ, Katarína (ed.). *Jánošík a fenomén zbojníctva na slovensko-poľsko-českom pomedzí*. Žilina : Považské múzeum, 2007, 356 s.

³ HLÔŠKOVÁ, Hana. Národný hrdina Juraj Jánošík. In KREKOVÍČ, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVÍČOVÁ, Elena (ed.). *Mýty naše slovenské*. Bratislava : Premedia, 2013, s. 96.

predošlých desaťročí v slovenskej kultúre ustálil nie ako reprezentant akéhosi slovenského „národného“ vzdoru, ale predovšetkým ako reprezentant nespokojnosti najnižších vrstiev spoločnosti s ich sociálnym rozpoložením a symbol spravodlivého boja bezprávných obyvateľov voči vrchnosti.

Postavu Jánošíka reflektoval predovšetkým historik František Hrušovský v prvej modernej syntéze slovenských dejín. Podľa jeho interpretácie bol Jánošík „*zaujímavou pamiatkou ťažkých sociálnych pomerov*“ z prelomu 17. a 18. storočia, nepripisoval mu ale žiaden väčší historický význam, ako to neskôr s obľubou robila socialistická historiografia. Hrušovský si bol vedomý, aký charakter mala činnosť zbojníckej družiny pod Jánošíkovým velením. Preto viac než jeho postavu vyzdvihoval pozitívny obraz, ktorý o ňom prostredníctvom povestí, piesní a legend vytváral ľud, čím dokazoval vykonštruovanú tézu o imanentnej šľachetnosti Slovákov.⁴

Jánošík sa udomácnil aj v nových učebných textoch pre ľudové školy, ktoré v medziach ideológie ľudáckeho režimu pripravil takisto Hrušovský. V učebnici *Dunaj* pre siedmy ročník ľudových škôl venoval Jánošíkovi skromný priestor v kapitole *Ako žil slovenský poddaný ľud*. Vo svojom výklade zdôraznil najmä legendarizáciu jeho postavy v kolektívnej pamäti poddaných, ktorá symbolizovala bojovníka proti krivde a za lepší život najnižších sociálnych skupín súdobej uhorskej spoločnosti. Sugestívnymi otázkami pod textom zároveň žiakov motivoval, aby spoločne s pedagógom hľadali odpovede na otázky, prečo poddaní údajne držali so zbojníkmi a ako žilo poddanské obyvateľstvo začiatkom 18. storočia v porovnaní s dneškom, teda v časoch samostatného štátu.⁵ Takéto cielené usmerňovanie – účelové prepájanie minulosti s prítomnosťou – malo samozrejme ideologický zámer poukázať na pozdvihnutie životnej úrovne v Slovenskom

⁴ „*O Jánošíkovi si spieval ľud piesne, rozprával povesti, jeho obraz maľoval na sklo, takže pamiatka Jánošíkova prechádzala s pokolenia na pokolenie a žije podnes v širokých vrstvách slovenského ľudu. Okolnosť, že slovenský ľud vytvoril zo zbojníka Jánošíka hrdinského junáka, vynikajúceho nielen nenávisťou k pánom, ale i odvahou, smyslom pre spravodlivosť a pritom vtípnosťou a statočnosťou, ktorá nedovoľuje vylievať ľudskú krv, najlepšie svedčí o tom, že slovenský ľud, hoci ubitý biedou, bol jednako natoľko šľachetný, že i Jánošíkovi pripisoval len šľachetné vlastnosti*“. HRUŠOVSKÝ, František. *Slovenské dejiny*. Turčiansky Sv. Martin : Kompas, 1940, s. 201 – 202.

⁵ HRUŠOVSKÝ, František. *Dunaj. Dejepis pre siedmy postupný ročník slovenských ľudových škôl*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1942, s. 87.

štáte v porovnaní s uhorskou minulosťou Slovenska, ku ktorej sa ľudácka historiografia v súlade s teóriou o „tisícročnom útlaku“ nehlásila.

Od dopytu nového režimu sa celkom prirodzene odvíjala profilácia výskumných tém v rokoch 1939 – 1945. Vo výskume popri dejinách kresťanskej kultúry na území Slovenska dominovali najmä témy počiatkov slovanského osídlenia v našom geografickom priestore, problematika Veľkej Moravy či vývoja slovensko-maďarskej etnickej hranice. Záujem historiografie odrážal aktuálne politické požiadavky, t. j. dokázať autochtónnosť slovanského (slovenského) osídlenia územia slovenského štátu, siahodlhú tradíciu slovensko-nemeckého priateľstva na podklade motívov z veľkomoravských čias (Svätoplukova orientácia na Východofranskú ríšu – historickú predchodkyňu Nemecka) a kultúrnu vyspelosť Slovákov.⁶

Jánošíkovská tradícia našla počas vojny omnoho väčšiu odozvu v odbojových zložkách, menovite v partizánskych skupinách. Už od roku 1942 sa formovali tzv. „jánošíkovské družiny“ ako jedny z prvých partizánskych skupín. Na strednom Slovensku neskôr od augusta 1944 do februára 1945 operovala partizánska brigáda „Jánošík“.⁷ Obraz Jánošíka – partizána sa šírila v letákoch ešte pred vypuknutím Slovenského národného povstania (SNP). Skupina Ladislava Exnára, ktorá sa usadila pod Sitnom, vydávala ilegálny časopis nazvaný podľa slávneho zbojníka.⁸ Jánošíkovský naratív zmenil formu: tentoraz sa ním stal hrdina, vystupujúci proti ľudáckemu režimu. Napríklad v článku *Kam kráčate, majstri kultúry?*, z marcového čísla roku 1944, autor vytvára z Jánošíka typ spravodlivého sudcu spo-medzi ľudu, ktorý má mandát zúčtovať s novodobými zotročovateľmi – kolaborantmi s nacistickým Nemeckom. Autor Jánošíka prepája s literárnou tradíciou štúrovskej generácie a ideologicky ho jasne vymedzuje voči hlavným kultúrnym ustanovizniám slovenského štátu (Matica slovenská, Spolok sv. Vojtecha). Analógiu medzi zbojníkom a partizánom predstavuje

⁶ Nemožno sa však stotožniť s názorom, že slovenská historiografia v rokoch 1939 – 1945 trpela výraznými ideologickými vplyvmi a produkovala tendenčné pamflety. Diela sa samozrejme nemohli vymknúť z rámca dobovej konformnosti, no súčasne si zachovávali odborný charakter (nepochybne aspoň väčšina). Pripomeňme, že počas vojny aktívne pôsobili a publikovali svoje práce také osobnosti slovenského dejepisectva ako František Bokes, Branislav Varsík, Ján Svetoň alebo Daniel Rapant.

⁷ BIELIK, Ernest. *Partizánska brigáda Jánošík*. Bratislava: Pravda, 1986, 241 s.

⁸ Presný názov periodika znel: *Jánošík – časopis slovenského protifašistického frontu*. Vychádzal od decembra 1943 do júla 1944.

i geografický priestor horských masívov, do ktorého sú partizáni ako „jánošíkovia 20. storočia“ zasadení.⁹

Paradoxne, motív Jánošíka ako presvedčeného bojovníka za určité ideály využil v čase prebiehajúcich bojov SNP aj režimový národnosocialistický dvojtýždenník *Náš boj*. Vo vydaní z novembra 1944 priniesol na titulnej stránke obraz zbojníka alegoricky volajúceho indiferentných bojaskopných mužov do zbrane v službách pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy.¹⁰

Do akej miery vplývala ľudácka a povstalecká (partizánska) propagandistická ekvilibristika na bežného občana, dnes ťažko objektívne zhodnotiť. Môžeme sa len intuitívne domnievať, že z hľadiska motivácie bojovať na tej či onej strane mala zrejme nulový alebo zanedbateľný efekt. Pre historika sú kontrastujúce štylizácie Jánošíka však pozoruhodnou pramennou látkou, ktorá iba potvrdzuje vlastnosť mimoriadnej „kujnosti“ dejín podľa zámerov ich interpreta.

Jánošíkovská tradícia v období socialistického režimu

Kým ľudácky naratív zo slovenského prostredia po likvidácii režimu a reštaurovaní Československa roku 1945 vymizol, partizánsky pretrval a postupne sa ustálil hlavne v žurnalistickej kultúre. Metaforizovanie par-

⁹ „Vý ešte hľadáte Jánošíka po bratislavských kaviarňach? Tam ho nenájdete... Darmo by ste ho hľadali aj medzi šaržami v Matici: tam len ako ‚baba z prípecka‘ žmurkajú na všetky strany. A tobôž nie v trnavskom Vojtechu, lebo práve z Trnavy zutekal Jánošík do slovenských hôr. Hej tu, Jánošík, prvý slovenský partizán, vyplní najkrajšiu časť slovenskej literatúry, najkrajší sen ubiedenej, vyciciavanej, ubiedenej Slovače: biť pánov, biť pánskych pochopov a paholkov, ktorí cudzím zapredávajú krv a mozole slovenského ľudu, ktorí slúžia odporným zotročiteľom národa. Jánošík nie je viac snom osamelých sokolov, štúrovcov, panslávov!... Jánošíka nájdete nielen na Kráľovej holi, na Sitne, na Poľane, na Kriváni a na Vihorlate, ale v každej dedine, na každom mieste, v každej továrni i na železnici, pri pluhu i pri stroji. Ak chcete, i pri vatre sedáva so svojimi sokolmi, ich piesňam načúva i Janko Kráľ, organizuje ich Štúr, káže Hurban, Hodža, Chalupka, Sládkovič i Hviezdoslav a všetci tí, ktorí tvorili slovenskú literatúru, pravda, okrem toho čierneho zhavraneného pokolenia fašistických básnikov“. BENČÍK, Antonín - KURAL, Václav - PAULÍK, Jan - ŠOLC, Jaroslav - ŠTĚPÁNEK, Zdeněk - TEŠAŘ, Jan. *Partyzánské hnutí v Československu za druhé světové války*. Praha : Naše vojsko, 1961, s. 144-145.

¹⁰ *Náš boj*, 15. 11. 1944, s. 1.

tizánov ako „slovenských hôrnych chlapcov“¹¹ v sebe subsumovalo náboj ich veľkodušnosti a morálnej bezúhonnosti, čo nie vždy zodpovedalo skutočnosti.¹² Medzi Jánošíkom a oslobodením sa hľadali priam fatalistické spojivá, akoby Jánošík bol počiatkom a porážka nacizmu zavŕšením národnooslobodzovacej a sociálnej revolúcie: „*Idea boja za pravdu, za sociálnu spravodlivosť spojuje Jánošíka s partizánmi. Títo skončili revolúciu dávno začatú, ale potláčanú. Dovŕšili revolúciu, čo vyšla z ľudu, cítiaceho, ako je okliešňovaný v prirodzených životných právach*“.¹³ V období rokov 1945 – 1948 sa organizácie, združujúce bývalých partizánov, dostávali čoraz viac do vleku Komunistickej strany Československa (KSČ) a stávali sa jej predĺženou rukou v zápase o nastolenie totalitnej moci.¹⁴

Po „víťaznom februári“ 1948 mal dokonca jánošíkovský symbol odporu prevziať v historickej pamäti miesto po československých legionároch z obdobia prvej svetovej vojny, ktorých komunistická interpretácia považovala za reprezentantov dekadentnej buržoázie. V tomto zmysle sa mali prehodnotiť i učebnice dejepisu.¹⁵ Zobrazovanie Jánošíka prostredníctvom

¹¹ Zúčtovať so zbytkom fašizmu a reakcie. Slávna partizánska armáda pochodovala bratislavskými ulicami. In *Považský hlas*, 9. 8. 1946, s. 1.

¹² Prechmaty partizánov voči civilnému obyvateľstvu, ktoré sa vo viacerých prípadoch skončili tragicky, neboli v období rokov 1944 – 1945 ničím výnimočným. Problematika sa však prirodzene nedá paušalizovať a tvrdiť, že násilnosť sa dopúšťali všetci partizáni.

¹³ TOMČÍK, M. Jánošíkov odkaz. In *Ohňom a perom*, roč. 1, 8. 7. 1945, č. 3, s. 3. Status partizána – sociálneho bojovníka starostlivo pestoval i vznikajúci Sväz slovenských partizánov: „*Symbolom odboja a nenávisti proti germánskym fašistickým vrahom bol ľudový bojovník za slobodu – partizán. Slovenský partizán zrodil sa na Ukrajine a Bielej Rusi z radov slovenských junákov, ktorí hŕfne prebiehali na stranu svojich slovanských bratov. Keď vzbĺkli pramene našej národnej revolúcie, boli to naši partizáni, ktorí za výdatnej pomoci skúsených sovietskych partizánov, Slováka i Rusa, postavili sa na čelo ozbrojeného národne-oslobodzovacieho boja*.“ Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, fond (ďalej f.) Sväz slovenských partizánov (SSP), kartón (ďalej k.) 1, *Partizánska rezolúcia*.

¹⁴ K problematike bližšie pozri: LACKO, Martin. Najhorlivejší pomocníci komunistov (Sväz slovenských partizánov a udalosti na Slovensku v rokoch 1945 – 1948). In PODOLEC, Ondrej (ed.). *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2008, s. 519-556.

¹⁵ „*Ak sa budú písať dejiny tejto vojny a v školách sa budú učiť histórie zrodu druhej republiky, analogickú úlohu a čestné miesto československých legionárov z prvej svetovej války prevezmú partizáni, títo každým obdivovaní bojovníci a nekompromisní pomstiteľia krívd, spáchaných fašistami na československom národe*.“ SNA Bratislava, f. SSP, k. 1, *Poverenie pre veci vnútorné – zriadenie*.

analógie s partizánmi (a naopak) patrilo k frekventovane využívaným motívom, no pritom vtedajšia historiografia, publicistika a ďalšie humanitné vedy nezanevrelí ani na „klasické“ ponímanie Jánošíka ako historickej postavy bez najrozličnejších pripodobňovaní.

V nastupujúcej ére dogmatizmu 50. rokov sa „vedecky“ skúmali vzťahy predkapitalistickej spoločnosti. Živelný odboj a revolty vo vzťahu vykorisťovaný (poddaný) – vykorisťovateľ (feudál) bez ideovej náplne zohrávajú podľa marxistického výkladu len marginálnu rolu – až vzbury, organizované uvedomelou robotnícko-roľníckou triedou, môžu viesť k želanému výsledku. Aspoň tak to vnímali teoretici marxizmu-leninizmu i sám Stalin.¹⁶ V tejto súvislosti vystupuje Jánošík ako vzor kladného hrdinu. Revolučná ideológia má za úlohu nastoliť spravodlivosť: v období feudalizmu ju predstavuje „hrdina z ľudu“ Jánošík¹⁷; v komunistickom režime sa pod nastolením spravodlivosti rozumelo poštátnenie výrobných prostriedkov.¹⁸ Komunistický výklad jánošíkovskej tradície neupiera buržoázii podiel na jej formovaní, avšak jej dedičom a nositeľom je v tomto naratíve vždy robotnícka trieda, „ktorá v podstate jediná až do našich dní uchovala, rozvíjala a obohacovala jej revolučnú náplň.“¹⁹ Historiografia vnímala dovtedajší „buržoázny“ spôsob výskumu jánošíkovskej, resp. zbojníckej témy ako veľmi problematický. Staršie práce podľa nej nedokázali dostatočne uchopiť hospodárske a spoločenské podmienky, lebo v nich prevažovala analýza charakterových a povahových vlastností Jánošíka. Tým prispievali k pavedeckým a nemarxistickým záverom, okliešteným o patričný sociálny, ľudový a revolučný akcent.²⁰

V pozornosti bádateľov sa ocitol i zbojnícky folklór. Dovtedajší folkloristický prístup socialistická veda podrobila ostrej kritike.²¹ Ako prí-

¹⁶ MELICHERČÍK, Jánošíkovská tradícia, ref. 2, s. 10-11.

¹⁷ Doslova sa stal zosobnením utláčaných vrstiev: „*Jánošík je súčasne časťou celého ľudu. Jeho činy sú výrazom túžob ľudu. Je spravodlivý tak, v akú spravodlivosť verí ľud. Celá jeho osobnosť je v najtesnejšej harmónii so životom, myslením a túžbami širokých ľudových mäs*“. MELICHERČÍK, Jánošíkovská tradícia, ref. 2, s. 14.

¹⁸ HLÔŠKOVÁ, ref. 3, s. 96-97.

¹⁹ MELICHERČÍK, Andrej. *Juraj Jánošík. Hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*. Martin : Osveta, 1963, s. 5.

²⁰ MELICHERČÍK, Hrdina, ref. 19, s. 29.

²¹ Práce Andreja Melicherčíka sa vo veľkej miere venujú konfrontácii socialistického a buržoázneho zobrazenia jánošíkovského symbolu. Sociálny podtext nájdeme i v etnologických dielach Viery Gašparikovej. Pozri napr. GAŠPARÍKOVÁ, Viera. *Povesti o zbojníkoch zo slovenských a poľských Tatier*. Bratislava : Veda, 1979, 360 s.

klad možno uviesť dielo Andreja Melicherčíka *Jánošíkovská tradícia na Slovensku* (1952), rozvíjajúce proces triednej diferenciácie jánošíkovskej tradície v slovenskom folklóre. Komunisti v buržoáznom folkloristickom zobrazení Jánošíka videli hrozbu a zavrhnutiahodný príklad pre spoločnosť, pretože sa podľa nich falšoval pravdivý obraz ľudového revolučného hrdinu.²² Miesto feudála zastúpil v novom postfebruárovom naratívne fabrikant, advokát a „*další predstavitelia vykorisťovateľskej triedy*.“²³ Tento prístup bol pre prvú polovicu 50. rokov príznačný. Silný ideologický motív sa s oslabením dogmatizmu v prvej polovici 60. rokov postupne vytrácal.

Historický prezentizmus prirodzene neobišiel ani učebnice dejepisu, ktoré sa obvykle s príchodom nového režimu menia vždy medzi prvými.²⁴ Učebnice zbojníkov charakterizovali ako „*pomstiteľov porobeného ľudu*“²⁵ a zbojníctvo po potlačení stavovských povstaní ako jednu z foriem triedneho boja proti vykorisťovateľom. Jánošík mal byť tým, vďaka jeho činnosti „*pánom bolo úzko okolo srdca*“.²⁶ Takéto ukážkové heroizovanie vodcu zbojníckej družiny vytváralo pospolu s cieľným prehlbovaním úcty voči nemu v osnovách iných predmetov (slovenský jazyk a literatúra, hudobná výchova) prototyp nielen národného, ale aj socialistického hrdinu, s ktorým sa socialistické Slovensko, resp. Československo mohlo reprezentovať navonok pred ďalšími krajinami východného bloku.

Jánošík v socialistickej kultúre

S rozmachom masovokomunikačných médií, rozvojom kinematografie a profesionálneho divadelníctva sa komunistickému režimu naskytli široké možnosti propagandistického využitia jánošíkovských motívov. Popri spomínanom publicistickom a literárnom spracovaní, kde obraz zo-

²² V paľbe kritiky sa ocitlo dielo prozaika Gustáva Maršalla-Petrovského, ktorý vo svojej próze rozvíjal tézu, že Jánošík bol odchovancom šľachtica. Kritizované boli tiež prozaické diela, ktoré pojednávali o milostných aférach zbojníka.

²³ MELICHERČÍK, Jánošíkovská tradícia, ref. 2, s. 173.

²⁴ K problematike bližšie pozri: OTČENÁŠOVÁ, Slávka. *Schválená minulosť: kolektívna identita v československých a slovenských učebniciach dejepisu (1918 – 1989)*. Košice : UPJŠ, 2010, 159 s.

²⁵ *Dejepis pre 7. postupný ročník všeobecnovzdelávacích škôl*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1954, s. 172.

²⁶ *Dejepis pre 7. ročník základnej deväťročnej školy*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1971, s. 220.

stával v zásade konštantný, odvíjajúc sa od individuálneho prístupu autora v mantineloch dobovej šablóny, zbojnícka tradícia prenikla aj na filmové plátno²⁷ a divadelné dosky.

Mechanizmy konštruovania schémy divadelného veľdiela v duchu socialistického realizmu môžeme názorne demonštrovať na zákulisí priprav opery *Juro Jánošík*, uvedenej v Slovenskom národnom divadle prvýkrát dňa 10. novembra 1954. Operného spracovania zbojníckej témy sa ujal uznávaný hudobný skladateľ Ján Cikker. S myšlienkou vytvoriť libreto na jánošíkovskú tému sa pohrával už v prvej polovici 30. rokov ako poslucháč pražského konzervatória.²⁸ Ján Cikker o svojej motivácii s odstupom času napísal: „*Obdiv a láska k hrdej osobnosti Jánošíka, obráncu biednych, ktorého meno šepkal ľud v dobách temnoty a slz, ktorého ospieval nielen vavrínom ovenčený básnik vo svojich vidinách o slobode a spravodlivosti, ale i skromný, bezmenný ľudový spevák, a na druhej strane súcit so smutným osudom Jánošíka, s beznádejným životom utláčaných bedárov – poddaných boli pôdou, z ktorej sa zrodila hudba „Jura Jánošíka“. Pozadie k nej tvorilo očarenie krásou našich hôr, lesov a potokov. Preto odovzdávam svoje dielo verejnosti s pocitom hlbokkej pokory*“.²⁹

Cikker sa podľa vlastných slov snažil zachytiť nielen osobnú tragédiu Jánošíka, ale na jej pozadí súčasne aj „význam jeho poslanca v zápase poddaných o svoje práva na začiatku XVIII. storočia... kedy... vládly v našej krajine nepopísateľná bieda a sociálny útlak“.³⁰ Napísania libreta k predstaveniu sa napokon zhostil známy spevák, libretista a hudobný pedagóg Štefan Hoza. Hoza začal libreto k *Jurovi Jánošíkovi* písať už v lete 1949. Na radu známych z umeleckých kruhov pôvodný koncept prepracoval s využitím historických prameňov k téme, pričom najväčšmi sa inšpiroval staťami uverejnenými v *Novom i starom vlastenskom kalendári*, ktorý vydával Gašpar Féjerpataky-Belopotocký. Inšpirovaný týmto prameňom a aj pod vplyvom politických školení pod záštitou komunistickej strany sa Jánošík Hozovi ukázal ako bojovník proti feudalizmu a zemanstvu. „*Uve-*

²⁷ Pozri napr.: CABADAJ, Peter. *Jánošík vo filme*. Terchová : Miestne kultúrne stredisko, 1992, 80 s.

²⁸ Archív Slovenského národného divadla (ďalej A SND) Bratislava, f. Inscenácie – Opery, *Juro Jánošík*, 1954, zv. 34. CIKKER, J.: *O mojej chystanej opere „Jánošík“*.

²⁹ A SND Bratislava, f. Inscenácie – Opery, *Juro Jánošík*, 1954, zv. 34. J. Cikker o opere *Juro Jánošík*.

³⁰ A SND Bratislava, f. Inscenácie – Opery, *Juro Jánošík*, 1954, zv. 34. CIKKER, J.: *O mojej chystanej opere „Jánošík“*.

domil som si, že Jánošíka nemožno chápať len ako zbojníka, lež ako hrdinu, jedného z ľudu, ktorého si ľud prisvojil len preto, že mu bol veľmi blízky vo všetkom myslení a počínaní. Bojoval za dosiahnutie ľudských práv. Nepodarilo sa mu to, pravda, ale nebolo to jeho vinou,“ napísal Hoza. Prekomponovanú podobu libreta následne konzultoval so straníckymi ideológmi na školení v Budmericiach. Radami, ako dielo prekomponovať v intenciách socialistického realizmu, mu pomohol najmä režisér Jozef Budský. Budský Hozovi odporučil odkloniť sa od historickej vernosti a zamerať svoju pozornosť na vyzdvihnutie ľudovej tradície. Rolu konzultanta vo fáze príprav libreta zohral i český spisovateľ František Kubka.³¹

Paralelne s Hozom pracoval na diele aj Cikker. Prvé noty *Juro Jánošíka* začal písať v novembri 1950. Klavírové časti dokončil v auguste 1952 a kompletnú inštrumentáciu v júni 1953. Cikker videl v Jánošíkovi hrdinu, akého socialistické umenie potrebovalo: podľa Cikkerových slov Jánošík miloval ubiedený ľud a priestor jeho pôsobenia zodpovedal dopytu socialistických kultúrnych inštitúcií doby skĺbiť motív sociálneho revolucionára s národnými symbolmi – v tomto prípade slovenskými horstvami.³²

Autori operu koncipovali tak, aby plne korešpondovala s požiadavkami novej doby: jej kompozícia v šiestich obrazoch bola jednoduchá, zrozumiteľná a mala každému čo povedať.³³ Dňa 5. marca 1953 Hoza absolvoval záverečný pohovor pred Divadelnou a dramaturgickou radou. Pod týmto honosným názvom sa skrývala obyčajná cenzúrna komisia, zriadená roku 1948 ako poradný orgán Povereníctva školstva, vedy a kultúry, ktorá aktívne participovala na regulácii kultúrneho života v súlade s predstavami KSČ. Komisia Hozovo libreto s uznaním schválila; vyslovila k nemu len formálne pripomienky. Štátne kultúrne inštitúcie prípravu opery priebežne pozorne sledovali a Ministerstvo školstva libreto dokonca ocenilo najvyššou štátnou cenou.³⁴ Rovnaký pohľad zdieľala dobová kritika. Operu *Juro Jánošík* v hlavnej role s tenoristom Gustávom Pappom ovenčila superlatívami a označila ju za „*triumf slovenskej kultúry*“.³⁵ Dielo v réžii Miloša Wasserbauera,

³¹ A SND Bratislava, f. Inscenácie – Opery, *Juro Jánošík*, 1954, zv. 34. HOZA, Š.: *Ako som písal libreto k opere „Juro Jánošík“*.

³² A SND Bratislava, f. Inscenácie – Opery, *Juro Jánošík*, 1954, zv. 34. J. Cikker o opere.

³³ A SND Bratislava, f. Inscenácie – Opery, *Juro Jánošík*, 1954, zv. 34. J. Cikker o hudbe.

³⁴ A SND Bratislava, f. Inscenácie – Opery, *Juro Jánošík*, 1954, zv. 34. HOZA, Š.: *Ako som písal libreto k opere „Juro Jánošík“*.

³⁵ A SND Bratislava, f. Inscenácie – Opery, *Juro Jánošík*, 1954, zv. 34. *Ďalší triumf slovenskej kultúry*.

uvadené v rámci osláv 37. výročia Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie,³⁶ patrilo nepochybne do výkladnej skrine socialistického realizmu. Herecké výkony a ďalšie aspekty naštudovania opery mohli prirodzene spĺňať najvyššie kvalitatívne kritériá. Pri dnešnej rekapitulácii z historicko-kultúrneho hľadiska však treba zdôrazniť, že opera mala divákovi popri umeleckom zážitku súčasne vštepiť do povedomia ideologické kontexty, ktoré si priemerný recipient zrejme neuvedomoval. Z týchto osídíel sa opera nedokázala vymaniť ani v obnovenom prevedení roku 1961. Kritika opäť uznalivo vyzdvihla neopustenie triednych pozícií: „*Celé predstavenie v Hájkovej režijnej koncepcii je pretkané niťou sociálneho napätia revolučného vrenia od prvých prejavov vzbury poddaného ľudu proti „krivde a bezprávii“ v úvodnom obraze cez mobilizujúce iskry a stmelovanie odbojníckej skupiny Jánošíkovej družiny v druhom obraze až po nedobrovoľný odchod Jánošíka z javiska života, naplnený však revolučným odkazom, ktorý ľud vedome zachovával a prenášal až do našich dní*“.³⁷

Okrem *Jura Jánošíka* sa jánošíkovská téma dočkala umeleckého spracovania aj vari v najznámejšej podobe – muzikáli *Na skle maľované* od autorskej dvojice Ernest Bryll – Katarzyna Gärtnerová. V slovenskej verzii pôvodne poľského muzikálu (*Na szkle malowane*) sa hlavnej úlohy zhostil Michal Dočolomanský. V období rokov 1974 – 2004 ho Slovenské národné divadlo uviedlo v dvoch obnovených premiérach (31. októbra 1981 a 8. júna 1991) a neuveriteľných 648 reprízach. Derniéru si odkrútil 4. júla 2004 v Banskej Bystrici. *Na skle maľované* mali možnosť uvidieť nielen diváci v Bratislave, ale taktiež v Prahe, Jerevane, Tampere a Budapešti.³⁸ Autorka hudby Gärtnerová muzikál okorenila folkovo-rockovým prevedením, ktoré sa v 70. rokoch tešilo mimoriadnej popularite.³⁹ Muzikál nebol deviáciou marxistickej reflexie Jánošíka, no žiaden edukačný ani propagandistický efekt na rozdiel od „budovateľských“ 50. rokov nemohol mať.

³⁶ A SND Bratislava, f. Inscenácie – Opery, *Juro Jánošík, 1954*, zv. 34. SEIDEL, J.: *Legenda o hrdinství lidu*.

³⁷ A SND Bratislava, f. Inscenácie – Opery, *Juro Jánošík, 1961*, zv. 75. *Opera Juro Jánošík v novej inscenácii*.

³⁸ A SND Bratislava, f. Inscenácie – Činohra, *Na skle maľované, 1991*, zv. 187, zložka Bryll – *Maľované na skle. Počty predstavení*. Bratislavská derniéra sa uskutočnila už 15. 5. 2002, predstavenie v Banskej Bystrici uzatváralo rozlúčkové turné, uskutočnené v dňoch 1. – 4. 7. 2004. Ďalšie predstavenia v rámci tejto šnúry sa odohrali vo Východnej a Prešove.

³⁹ LEŠKOVÁ, ref. 2, s. 43.

Nemalá časť slovenskej spoločnosti už totiž ideám socializmu po trpkých skúsenostiach z roku 1968 jednoducho neverila, resp. zastávala voči jeho ideológii minimálne skeptické stanovisko.

Jánošíkovská téma sa aktualizovala takisto v literárnej kultúre. V reedíciách vyšli staršie romány Pavla Beblavého, Gustáva Maršalla-Petrovského a Jána Hrušovského z prvej polovice 20. storočia. Koncom 70. rokov sa na knižný trh dostala z historicko-faktografického hľadiska zrejme najvyváženejšia beletristická publikácia o Jánošíkovi od Milana Ferka. S motívom zbojníckeho kapitána pracovali Mária Rázusová-Martáková, Miloš Malý, Vlastimil Milota, Štefan Gráf, Ján Poničan, Ľubomír Feldek, Margita Figuli, Anton Habovštiak a mnohí ďalší známi slovenskí a čiastočne i poľskí literáti. Celkový počet bibliografických záznamov k literárnym spracovaniam by bol obsiahly a ich analýza by si vyžadovala omnoho väčší priestor, než je možný rozsah jednej štúdie.

O charaktere zobrazovania Jánošíka v období socializmu vypovedajú takisto výtvarné diela. Slovenský maliar Ľudovít Fulla Jánošíka štylizoval do pozície záchrancu – spasiteľa na bielom koni (*Jánošík na bielom koni*, 1948) a ochrancu chudobných ľudí (*Jánošík, ochranca chudoby*, 1955). Janko Alexy ho vykreslil ako nebojácneho hrdinu, prekonávajúceho všetky prekážky v ceste: na jednom obraze jeho postava v ľudovom kroji s valaškou preskakuje vatru a pritom pravou rukou škrtí hada (*Jurko Jánošík*, 1952 – 1953); na inom ho zasa stvárňuje v čase najväčšej „slávy“ roku 1712, vyzbrojeného na koni v obklopení malebnej slovenskej prírody a vtáctva. Dušan Šimko na svojej linorezovej grafike (*Hore háj, dolu háj...*, 1963) Jánošíka vyobrazil ako v centre situovanú dominantu, v nadživotnej veľkosti oproti drákom v tradičných rovnošatách s typickými dohora vytočenými fúzmi, asociujúcimi neslovenský cudzí (maďarský) charakter uhorskej brachiálnej moci. O tom, že zbojnícky motív bol obzvlášť od konca 40. do 70. rokov u výtvarníkov v mimoriadnej obľube, svedčia viac-menej neutrálne diela bez zjavného ideologického kontextu od ďalších autorov ako Ladislav Čemický, Vincent Hložník, Ernest Zmeták, Ján Ilavský a i. Spomedzi sochárskych diel treba spomenúť monumentálnu 7,5-metrovú sochu Jánošíka od Jána Kulicha, ktorá bola nainštalovaná v blízkosti Terchovej roku 1988 pri príležitosti 300. výročia narodenia.⁴⁰ Jeho zvečnenie

⁴⁰ Vyobrazenia uvádzaných umeleckých diel dostupné online: <http://www.webumenia.sk> Bližšie o zobrazení Jánošíka k umeleckej tvorbe pozri tiež: SÝKOROVÁ, Ľuba et al. *Jánošík v ľudovom umení. Zo zbierok Etnografického ústavu Slovenského národného*

v neestetickom nerezovom prevedení akoby symbolicky završovalo strnulosť socialistického umenia.

Pri úvahách nad podobami umeleckého spracovania jánošíkovskej témy z rokov 1948 – 1989 treba diferencovať medzi dvoma základnými etapami. Určite nie všetky diela charakterizovalo ideologické klišé. Hlavne v dielach z obdobia 70. a 80. rokov už tento aspekt nebol prítomný vôbec alebo len minimálne.

Dva totalitné režimy na Slovensku v 20. storočí výrazne poznamenali nielen osudy slovenskej spoločnosti, ale aj jej historické povedomie. Humanitné vedy v područí ideológií vládnuccich štátostrán sa stali jedným z mechanizmov formovania „nového človeka“. Jánošíkovský mýtus bol síce v historickej pamäti ukotvený už dávno predtým, v rokoch 1938 – 1989 však získal nové rozmery. Hlavne socialistická historiografia, publicistika, folkloristika a umenie si zbojnícku tradíciu citlivo pestovali, pracovali na uchovávaní a zveľaďovaní jej „revolučného odkazu“. „*Nie je podstatné, že Jánošíka obesili. Dôležité je to, že ostal žiť medzi ľudom,*“ zdôraznil v recenzii na obnovenú premiéru *Jura Jánošíka* divadelný historik Ladislav Čavojský.⁴¹ Čavojský svojou poznámkou naplno vystihol potrebu postavy zbojníckeho kapitána pre vtedajší režim.

Ľudácka a obzvlášť socialistická kultúra pretransformovala obraz Jánošíka takmer do polôh fikcie: ich narácie boli korektné azda len v základných faktoch, týkajúcich sa jeho personálií. O historicky vyvážené zobrazenie naozajstnej podstaty aktivít terčovského rodáka nemali záujem. Jánošíkov osobnostný profil zďaleka nespĺňal kritériá morálky a čestnosti, ktoré oba režimy považovali za základné charakterové vlastnosti vzorného občana štátu. Juraj Jánošík bol v kontradikcii s ľudáckym a komunistickým príbehom v skutočnosti obyčajný lupič, korupčník a radový kriminálnik, akých sa po horách Uhorska začiatkom 18. storočia potulovalo mnoho. Vo svetle týchto skutočností je minimálne úsmevné, keď Jánošíka prehlasujú za svoj veľký vzor i lídri súčasných vládnych garnitúr.⁴²

múzea v Martine. Martin : Slovenské národné múzeum, 1981, 30 s.; ČIERNA, Katarína et al. *Jánošík v slovenskom výtvarnom umení*. Bratislava : s. n., 1988, 22 s.

⁴¹ A SND Bratislava, f. Inscenácie – Opery. *Juro Jánošík, 1961*, zv. 75. ČAVOJSKÝ, L.: *Odfolklorizovaný Jánošík*.

⁴² Premiér Róbert Fico Jánošíka za „veľký vzor“ svojej vlády označil na oslavách 15. výročia vzniku Slovenskej republiky dňa 2. 1. 2008 v Martine. Dostupné online: <<http://www.sme.sk/c/3659817/fico-janosik-je-velky-vzor-mojej-vlady.html>> (18. 11. 2014)